

De Korhoenders verdwijnen van onze heide- en veengebieden

Freek J.J. NIEWOLD

1. Inleiding

Korhoenders behoren tot de groep van de ruigpoothoenders samen met de bedreigde auerhoenders en hazelhoenders, welke de specifieke hoenders van het noordelijk halfrond zijn. Uitstekend aan de winterse omstandigheden aangepast, vormen zij als één van de weinige standvogels in de noordelijke streken van Eurazië belangrijke prooidieren voor predatoren als Steenarend, Havik, Vos en marter.

Het Korhoen, ongeveer zo groot als een Fazant, is een pure planteneter, die allerlei bladeren, knoppen, bloeiwijzen en vruchten van bomen en struiken verteren kan. De belangrijkste natuurlijke voedselplanten zijn de diverse heidesoorten, aangevuld met knoppen en bloeiwijzen van met name berk, lariks, wilg en Jeneverbes, en 's zomers ook bloeiwijzen, zaden en bladeren van grassen en diverse kruiden. Voor onze gematigde streken betekent dit dat ze ook strenge winters uitstekend kunnen overleven. Omdat ze daarbij tevens erg plaatstrouw zijn, ligt een zwaar accent bij de verantwoordelijkheid voor het voortbestaan op het plaatselijk niveau, dit in tegenstelling tot de grote groep trekvogels.

Het leefgebied van de Korhoenders kan duidelijk worden opgesplitst in drie zones, namelijk:

- a) de noordelijke taigastreken met open bossen, jonge bosopslag, venen en meertjes;
- b) rond de boomgrens in diverse gebergtes, zoals Alpen en Karpaten,
- c) rond de heide- en veengebieden van het Westeuropese laagland, inclusief Schotland.

Omdat het klimaat en dus de vegetatiesamenstelling (maar mogelijk niet de structuur ervan!) van deze drie leefgebieden aanmerkelijk verschillen, is ook het voedselpakket anders van samenstelling. Het is niet geheel duidelijk in hoeverre dit ook gepaard gaat met verschillen in leefwijze en uiterlijk, hoewel „onze” dieren een hoger gewicht bereiken en grotere eieren produceren dan bijvoorbeeld de vogels van de Alpen en Scandinavië.

2. Ontwikkeling van het huidige bestand

Ofschoon ook de noordelijke populaties (in Finland bijvoorbeeld fluctueert de stand jaarlijks tussen een half en één miljoen exemplaren) en de bergpopulaties door diverse bedreigingen (onder andere moderne bosbouwmethoden en wintersport) worden aangetast, lijken de ontwikkelingen rond „ons” Korhoen bijna uitzichtloos. De uitzondering is Schotland, waar de vogels het nog goed doen, mogelijk tijdelijk vanwege de grootse bosaanplantingen.

Door hun baltsgedrag en de geluiden die ze daarbij produceren, zijn de opvallend gekleurde blauw-witte hanen vooral in het voorjaar 's ochtends vroeg goed op te sporen. Regelmatige controle van de specifieke baltsplaatsen, waar verschillende hanen bijeen komen, kan een goed inzicht geven in het totale verloop van de korhoenderpopulaties, indien we aannemen dat de onopvallende bruingekleurde hennen in dezelfde verhouding voorkomen. In Nederland worden deze tellingen jaarlijks uitgevoerd door plaatselijk goed bekende ornithologen en terreinbeheerders en door ons gecoördineerd en gepubliceerd. De meestal op deze manier verkregen gegevens van onze „laagland”-populaties over de laatste vijftien jaar, staan vermeld in de tabel. Ondanks het feit dat het hierbij niet altijd om zeer nauwkeurige cijfers gaat, maar dat het minimumaantallen betreft, blijkt dat ook in België met name in de laaggelegen heidevelden de laatste jaren het Korhoen in sterke mate is achteruitgegaan.

Inclusief restpopulaties in Tsjechoslowakije en de DDR en mogelijk nog een redelijk bestand in Polen en exclusief Schotland, mocht in 1979 nog rekening worden gehouden met een totaal bestand van 1000 hanen, als restant van de Korhoenders van de eens zo karakteristieke Westeuropese heiden en venen. Recente mondelinge berichten uit vooral West-Duitsland wijzen op een verdere achteruitgang na 1979, terwijl men bij de telling in Nederland voor 1981 op ongeveer 150 hanen is uitgekomen. Het zou overigens zeer nuttig en wenselijk zijn om ook in de laaggelegen heideterreinen van België goed gecoördineerde tellingen van baltsende hanen in het voorjaar uit te voeren,

Tabel 1 Schatting van in het voorjaar baltende Korhanen van de Westeuropese laaglandpopulatie. Gegevens naar LOVEL, 1979; SCHMID & GLÄNZER, 1980; RUWET & FONTAINE, 1979; MEEUS, 1980; schrift. med VERBRUGGEN; UYTHOVEN 1971 en inventarisaties RIN.

	1980	'79	'78	'77	'76	'75	'74	'73	'72	'71	'70	'69	'68	'67	'66
B.R.D. totaal (excl. gebergten)		± 400													
Bayeren (incl. gebergten)		1375		1800		1925		2500	2725		2665		2650		
Niedersachsen		100		280	420										
Schleswig		64			259										
Hessen		—					5								35
Baden Würt.					—						10				
Denemarken		40						200							550
Frankrijk		10-15													
Nederland	176	175	250	284	450						1000				1500
België totaal		100?													
Hoge Venen			58	80	41	50	95	118	160	198	165	140	115	80	
Turnhoutse Kempen		10	12					20							
Kalmthoutse hei	3	6	7	17							15-20				
Mechelse hei	3	2	4	7	14	15	35	34	38	51					

zoals dat jaarlijks wel gebeurt in de Hoge Venen door medewerkers van het Zoölogisch Instituut van de Universiteit van Luik.

3. Onderzoek

Sinds een aantal jaren zijn wij in Nederland bezig met een onderzoek naar de factoren die verantwoordelijk zijn voor de decimering van het korhoenbestand. Dit onderzoek begint, althans te velde, problematisch te worden, aangezien de kleine populaties die ons nog resten ons erg lief zijn, eigenlijk geen extra „druk” verdragen en onderzoek, ook wetenschappelijk gezien, niet meer verantwoord lijkt. Maar de aanbevelingen voor het beheer uit vorig onderzoek (o.a. EYGENRAAM, 1965 en BRÜLL, 1971) dat nogal eenzijdig van opzet was, met vage correlaties en „praktijkervaringen”, bieden evenmin een oplossing voor de huidige problemen. Intensief onderzoek met een uitgebreid karakter en liefst internationaal van opzet is de enige mogelijkheid om voldoende kennis omtrent het Korhoen, zijn leefwijze en biotoeppen te verkrijgen om ooit nog mogelijkheden te scheppen voor een ecosysteem waarin deze vogel samen met andere, voor onze heidevelden zo karakteristieke soorten, blijvend kan functioneren.

Naast de organisatie van de jaarlijkse tellingen, zijn we begonnen met een aantal verkennende onderzoekingen en literatuurvergelijkingen om mogelijkheden en richting van het onderzoek aan te geven. Hieruit bleek al spoedig dat het voedsel voor de oude vogels kwantitatief geen rol kan spelen en dat de sterfte onder deze dieren over het algemeen laag te noemen is, uitgezonderd onder andere daar waar stroperij plaatsvond. Wel werd duidelijk dat de jaarlijkse aanwas van jongen bijna overal problematisch was. Een vergelijking tussen diverse kenmerken van een

aantal heideterreinen in de provincie Noord-Brabant leverde weinig correlaties op met de korhoenderstand. Het gaf alleen de bevestiging uit het onderzoek van EYGENRAAM, dat het voorkomen van vliegdenen met laaghangende takken van belang is en dat er geen correlatie bestond met het al of niet voorkomen van predatoren als Vos, Havik en Kraai, een bepaald heidebeheer, en diverse vormen van recreatie en militaire gebieden. We besloten hieruit dat de periode van voortplanting de hoogste onderzoeksprioriteit diende te krijgen. Omdat bekend is

Een gevangen Korhen uitgerust met een zendertje.

dat de hanen zich daarbij beperken tot de paring en er geen aanwijzingen waren dat daarbij iets mis ging, werden de hennen onderwerp van onderzoek. Het was inmiddels ook duidelijk geworden dat een dergelijk onderzoek

niet uit te voeren was zonder hulp van ondermeer radiotelemetrie* en het aanbrengen van individuele kenmerken (pootringen), waartoe de hennen eerst gevangen moesten worden. In eerste instantie werd dit onderzoek uitgevoerd aan twee populaties die onder nogal verschillende omstandigheden leefden. De meeste gegevens werden verkregen van de populatie rond het ± 2000 ha grote hoogveen nabij Fochteloo in het noorden van Nederland, waar reeds jaren ethologisch onderzoek aan gemerkte hanen plaatsvond door medewerkers van de Rijksuniversiteit van Groningen (DE VOS & KRUYT, 1976). De andere populatie leefde rond een 200 ha groot heideveld „de Rechte Hei” gelegen onder Goirle nabij de Belgische grens.

Telemetrie-uitrusting. De hoge antenne met caravan dient voor de automatische activiteitsregistraties van broedende Korhennen met zender.

4. Enkele resultaten

Wat al dadelijk in het oog sprong, was het intensieve gebruik door de Korhoenders van de cultuurvelden rond de heide- en veenterreinen. Het betekent dat het grootste deel van het voedsel uit deze cultuurgronden wordt betrokken en dat het heidegebied voornamelijk als dekingsgebied (rust en slaap) gebruikt wordt. Ofschoon dit gegeven voor elke korhoenwaarnemer geen geheim is en ook de eerder genoemde onderzoekers dit hebben ver-

meld, is het tot nu toe nergens in een concrete beheersvisie verwerkt. Omdat cultuurgronden in de loop van het jaar van uiterlijk veranderen, de hennen met name gedurende het broedseizoen een zekere spreiding vertonen en Korhoenders als reactie op verstoring en predatoren over grotere afstanden wegvliegen, worden ze over grote oppervlakten benut. In de winter wordt groepsgewijs vooral gebruik gemaakt van braakliggende akkers en weilanden. Gedurende het voorjaar zijn het vooral deze weilanden die de voorkeur genieten, terwijl 's zomers steeds vaker de ruigere, hoger begroeide randen van sloten en greppels langs deze weilanden worden benut. In de herfst worden aardappelvelden (ook de pas gerooide) en korenstoppelvelden aangedaan. Uit intensieve observaties bleek dat voor en tijdens het broedseizoen de Korhennen een grote voorkeur aan de dag legden voor de weilanden met een hobbelige structuur en veel onkruiden, met name paardebloemen. Dit zijn juist de oude, niet sterk gedrapeerde, matig bemeste en nog niet erg intensief bewerkte percelen.

Het voedsel van deze hennen ondergaat afhankelijk van het seizoen een opmerkelijke verandering. 's Winters vormen de vegetatieve delen van grassen en (on)kruiden als vogelmuur en klaver de belangrijkste bestanddelen, aangevuld met Struikheide, knoppen van bomen als Lijsterbes, wilg, berk en berkekatjes. In het vroege voorjaar kunnen de bloeiwijzen van het Eénarig wollegras massaal gegeten worden samen met de eerste kiemplantjes. Bij het verschijnen van de paardebloemen tonen de Korhoenders een grote voorkeur voor de bloemknoppen. Bloeiwijzen van Grove den worden dan ook gegeten. In de loop van april gaan de korren over op de bloemen van vooral paardebloem (en later ook de pluizen), boterbloem en Pinksterbloem, terwijl diverse grassen (Straatgras, Pijpestrootje) en weideonkruiden als Vogelmuur, Perzikkruid, Struikheide en klaver en zuring ook op het menu staan. In de loop van mei en 's zomers wordt het voedsel zeer gevarieerd. Een voorkeur blijft bestaan voor de diverse grasaren en bloemen van Vogelmuur en boterbloem en met name van de gele composieten. Eind zomer verblijven de Korhoenders soms hele dagen (en ook wel nachten) in afstervende aardappelvelden, waar vooral zaden van zuring, Perzikkruid en Vogelmuur worden gegeten. Tegen de herfst worden naast gemorste granen op de stoppelvelden allerlei kiemende plantjes gegeten en vegetatieve delen van de daarop doorschietende kruiden en grassen. Indien geen akkers of weiden bereikbaar zijn, vormen Bosbes, Vossebes, Kraaiheide en Struikheide de voornaamste voedselplanten waarvan vooral de vruchten en bloeiwijzen gegeten worden maar ook de jonge vegetatieve delen.

Tot nu toe konden een kleine twintig hennen uitgerust met zendertje tijdens het broedseizoen worden gevolgd, aangevuld met incidentele waarnemingen van niet gemerkte dieren. De gegevens bevestigen in grote mate de aanwezigheid van een gering reproductiesucces. Naast een

betrekkelijk laag broedsucces ($\pm 30\%$ van onze hennen produceerde een nest met jongen) bleken de weinige uitgelopen jongen de eerste twee levensweken niet te overleven. Ofschoon uit gegevens van elders en van andere ruigpoothoenders (ELLISON in LOVEL, 1979) bekend is dat het broedsucces wel vaker erg laag is, waren factoren als predatie, verstoring, verlaten en vernieling (brand) niet de belangrijkste directe oorzaken. De hennen kwamen wel tot eindproductie, maar vaak niet tot broeden of slechts gedurende enkele dagen, waarna de nesten door ons niet meer konden worden gevonden of compleet leeg bleken met in de omgeving soms nog een meestal door kraaien gepredeerd ei. Uit analyse van het gedrag van de hennen juist gedurende het broedproces, en uit opmetingen van de vegetatiestructuur bij de nesten komt nu het volgende beeld naar voren.

Vanaf eind maart - begin april vallen de gevormde groepjes uiteen en gaan de hennen steeds vaker ieder hun weg ofschoon zij zich met name op de favoriete foerageergebieden toch nog wel tot elkaar aangetrokken voelen. De onderlinge afstand die ze daarbij bewaren is echter veel groter dan in de winter, terwijl regelmatig agressieve handelingen gezien kunnen worden. Het is de periode waarin de nestplaatskeuze tot stand komt. Welke ruimte iedere hen zich daarbij schept ten opzichte van soortgenoten en of hierbij een zekere mate van territoriaal gedrag optreedt, is nog punt van onderzoek, maar het resultaat is dat er een zekere spreiding van de individuele activiteitsgebieden ontstaat met de grootste overlap nabij de favoriete foerageerplaatsen. Dit zijn de vaak aan hei of veen grenzend al eerder besproken weilandjes. De hennen trachten zo dicht mogelijk bij deze weilandjes een geschikte nestplaats te vinden, meestal op de aangrenzende heideterreinen, maar ook wel op de cultuurgronden zelf. Tijdens het broeden, wanneer de hennen regelmatig minstens twee keer daags gaan foerageren, levert het energetisch voordelen op indien de af te leggen weg kort is wat ten goede komt aan conditie en nestbewaking. Bovendien kunnen de hennen dan blijvend gebruik maken van deze bekende gunstige foerageerplekken, terwijl indien het nest te ver daarvandaan ligt nieuwe plekken gezocht moeten worden.

Hierbij moet bedacht worden dat het vliegen voor Korhoenders een enorme inspanning betekent. Het is voor deze pure planteneter niet eenvoudig om zijn voedsel om te zetten in eiwitten, getuige de trage eilegfrequentie (legsel gemiddeld 8 eieren; daarbij wordt een ei van bijna 40 g om de dag of met langere tussenpozen gelegd). De verspreiding van de broedende hennen over het potentiële broedgebied bleek discontinu, met concentraties vooral op plaatsen dicht bij geschikte foerageerplekken. Uit jaarlijkse vergelijkingen kregen we de indruk dat er rond deze voorkeursplaatsen slechts voor een bepaald aantal hennen een plaats was. Omdat de hennen voor hun jaarlijkse nestplaats een grote plaatstrouw aan de dag legden, zijn het vooral de jongere hennen die elders een plaats moeten zoeken. Het waren nu juist de hennen die hun nest ver

van deze favoriete foerageerplaatsen hadden waarbij er tijdens de broedfase iets mis ging. Het produceren van een vervolglegsel werd slechts een enkele maal geconstateerd, maar leverde evenmin succes op. Een andere reden waarom hennen hun nest niet vlakbij foerageerplaatsen maakten, was het ontbreken van geschikte nestplaatsen.

Ofschoon deze ook wel in lagere vegetaties worden gevonden, hadden de meeste nesten een vrij hoge overhang van hogere struiken. Dit betekent dat bij voorkeur struikvegetaties van ongeveer 40-60 cm hoogte worden opgezocht. Op heide- en veenterreinen worden de nesten vaak gemaakt onder de hogere en oudere struikheideplanten en pijpestrootjepollen en onder jonge denneboompjes en laagoverhangende takken. Op de landbouwgronden worden ook wel nesten aangetroffen in brede ongemaaide ruigten en graslanden die laat worden gemaaid. Omdat korhoenders al gauw enige jaren oud worden (maximum leeftijd 7-8 jaar, in gevangenschap hoger) lijkt het van belang dat vegetaties met een goede nestplaatsgelegenheid op zijn minst enige jaren als zodanig kunnen functioneren. Met name branden vormen een grote bedreiging voor dergelijke terreinen. Het duurt enige jaren voordat zo'n verbrand terrein weer als broedplaats wordt geaccepteerd.

Wanneer er al kuikens uitliepen dan waren deze meestal binnen tien dagen verdwenen. In twee gevallen werd de hen met kuikens geslagen, vermoedelijk door een havik. Enkele kuikens werden gevonden en bleken verhongerd, terwijl één keer het laatste resterende kuiken werd gegrepen door een kat. Ofschoon deze gegevens nog weinig houvast bieden, kunnen we de waarnemingen van hennen met kuikens in een aantal concrete punten samenvatten.

— Hennen met kuikens hebben de neiging naar hun favoriete foerageerweilanden te trekken.

— In een aantal gevallen waren deze onbereikbaar omdat de jongen gedurende de eerste dagen niet over greppels en sloten konden of wilden komen.

— De hennen met kuikens werden regelmatig gezien op cultuurgronden (ook 's nachts), langs paden of nabij de overgang van hei naar cultuurgrond.

— Korte vegetaties worden gemeden. Het lijkt erop dat de struikvegetatie zeker 30 cm hoog moet zijn. Op de cultuurgronden worden daarom vooral de ongemaaide randen van de percelen opgezocht.

— De hen is erg alert en zeer gevoelig voor verstoring. Plaatsen die wat betreft vegetatiestructuur geschikt lijken, zoals bermen, worden daarom toch gemeden.

Uit deze opsomming blijkt dat de cultuurgronden ook voor de hen met kuikens erg belangrijk zijn waarbij de laatste zeker de eerste weken aangewezen zijn op dierlijk voedsel.

5. Voorlopige evaluatie van de gegevens

Hoewel de onderzoeksresultaten nog niet meer kunnen betekenen dan een aantal aanwijzingen en nog beter

onderbouwd en aangevuld moeten worden, is een voorlopige evaluatie gewenst, mede omdat de situatie voor het Korhoen in ons gebied steeds slechter wordt. Volwassen Korhoenders maken voor een groot deel gebruik van de „ongerechtigdheden” als grassen en onkruiden die hun als voedsel bij de teelt van bepaalde cultuurgewassen wordt geboden. Ondanks hun groepsgewijze optreden maken ze daarbij graag gebruik van de bestaande ruimtedekking zoals oneffen en hobbelige bodemstructuren, die te vinden zijn op niet-gerolde weilanden, braakliggende korenstopelvelden en gerooide aardappel- en bietenakkers. Onge-maaide ruigten, onder meer langs greppels en sloten en

Dergelijke ruigtestroken vormen een toevluchtsoord voor Korhennen met kuikens.

weideafsteringen fungeren op dezelfde wijze. Voldoende geschikte foerageergebieden (meest weilanden) langs de heide- en veenterreinen gelegen bieden aan zoveel mogelijk hennen gunstige nestvoorwaarden. Zelfs indien graslanden voldoende dekking bieden zoals bij zeer laat maaien, wat vooral op vochtige gronden kan gebeuren, kunnen de hennen ter plaatse gaan nestelen. Voor de omzichtig opererende hen met kuikens die ook gaarne gebruik maakt van deze landbouwpercelen, is indien zij hierbij niet gehinderd wordt door barrières als sloten, greppels en wegen, een vrij hoge vegetatie van zeker 30 cm noodzakelijk. Gezien het gedrag zal dit zeker als dekking tegen storingen en predatoren dienen. Het is echter niet uitgesloten dat de vegetatiehoogte ook voor het voedsel van de kuikens van belang is. Aangezien informatie hierover zeer schaars is, staat het onderzoek naar de voedselkeus van juist de kuikens bij ons hoog genoteerd op het onderzoeksprogramma.

Kunnen we deze bevindingen nu in verband brengen met de verschijnselen die gepaard gaan met de enorme achteruitgang juist gedurende de laatste tien tot vijftien jaar? Duidelijk is geworden dat de eisen die het Korhoen aan de landbouwgronden stelt, beslist niet parallel lopen met de eisen van de moderne boer. Waterstandbeheersing, grondwaterstandsverlaging en drainage, bodemstructuurver-

betering, perceelsvergroting, sterke bemesting, gewasverbetering en -verandering en intensieve benutting van de beschikbare oppervlakte moeten met de begeleidende activiteiten de opbrengsten en daarmee de inkomens voor de boer verbeteren, doch geven het Korhoen geen kans meer. Het is juist deze ontwikkeling die de laatste twintig jaar het gehele landbouwareaal van West-Europa in haar greep heeft. Met een mogelijk hier en daar wat vertraagd effect loopt de korhoenderstand hiermee parallel achteruit.

Het voedsel voor de volwassen hoenders zal door hun grote mobiliteit nog wel toereikend zijn en de kwaliteit zou door de overvloedige stikstofbemesting wel eens verbeterd kunnen zijn, maar de drastische beperking van de ruimtedekking betekent ook voor hen uiteindelijk areaalinkrimping. Ten aanzien van de eisen van de foerageergebieden van leggende en broedende hennen zal dit zeker inkrimping betekenen. Door de onderlinge concurrentie kunnen nu nog maar weinig hennen de overgebleven gunstige posities innemen, waardoor de anderen naar minder geschikte plekken moeten uitwijken, wat hun kansen op broedsucces aanmerkelijk zal verminderen.

Naast het verdwijnen van de dekkingsmogelijkheden voor de hen met kuikens door onder andere het steeds vroeger maaien (de eerste kuikens verschijnen begin juli) en betere benutting van de beschikbare grond, betekenen de opgevoerde landbouwactiviteiten zoals maaien en rollen van graslanden op zichzelf al grote bedreigingen. Daarnaast is het de vraag of door de effectieve bestrijding van onkruiden, gewasverbeteringen en chemische bestrijding van „ongedierte” zoals insecten en spinnen de foeragemogelijkheid van de kuikens nog wel voldoende is gebleven. Greppels en sloten worden nog voortdurend breder en dieper in het kader van verbeterde waterstandbeheersing. Bovendien zijn omwille van de kortste route vele waterlopen dwars door reservaten gelegd. Een van de redenen waarom de kuikens gedurende de eerste week wanneer zij nog niet kunnen vliegen hun moeder niet zwemmend volgen, kan de grote gevoeligheid voor kou en vocht zijn. De voorkeursgebieden kunnen zo niet bereikt worden met alle gevolgen van dien.

Bevestiging van het belang van deze minder intensief en minder ontwaterde landbouwgronden is te vinden bij de jaarlijkse tellingen. Juist op een aantal helaas kleinere heideterreinen in Noord-Brabant, waar zich uitsluitend nog een aantal van deze landbouwpercelen bevinden of zijn hersteld, weten zich nog korhoenderpopulaties op eenzelfde niveau te handhaven en worden nog regelmatig jonge dieren gesignaleerd.

6. Consequenties voor het natuurbehoud en het beheer

Als een rode draad loopt door het onderzoek het belang voor de Korhoenders van onze voormalige cultuurgronden

die vroeger met de heide- en veengebieden een landbouwkundig systeem vormden. Ook al hebben we hier en daar ons best gedaan om de nog schaars overgebleven heide- en veenterreinen te vrijwaren van verdere ontginning, toch zijn we er om verschillende redenen niet in geslaagd om ook de landbouwgronden in de vroegere staat te bewaren. Het dringt langzaam door dat juist deze component, niet alleen voor het Korhoen, maar ook voor vele andere faunasoorten, die binnen dit oude boeren-ecosysteem functioneerden en die we dachten te behouden met de veiligstelling van de heide, van de grootste betekenis is. Mede omdat er grote problemen opduiken bij het beheer van de

ten en de praktisch onherstelbare veranderingen in deze landbouwgronden. Internationaal lijken er voor West-Duitsland nog mogelijkheden bijvoorbeeld in een gebied als de Hoch Rhön en in België voor de Hoge Venen. Wat de Duitse gebieden (en België?) betreft behoeven we voorlopig geen illusies te koesteren, gezien de huidige regeringsopstelling en belangenverhoudingen.

Gelet op deze achtergronden behoeft het nauwelijks betoog dat overal waar zich nog mogelijkheden voordoen landbouwgronden bij het beheer van heide- en veengebieden betrokken moeten worden. In een poging om de

Korhaan tijdens de balts.

resterende heide- en veengebieden (verdroging, vergrasping, eenvormigheid en bosopslag) moet hier een sterk pleidooi gehouden worden voor herintroductie van het gehele oude landbouwsysteem, waarbij de wisselwerking tussen het gebruik van de heide (onder andere mest, plaggen en turf) en de aangrenzende landbouwgronden centraal staat.

Onder de huidige omstandigheden is dit streven in Nederland niet erg realistisch te noemen vanwege de hoge kos-

moderne landbouwgronden nog enigszins aantrekkelijk te maken, zou uitbreiding van de zogenaamde „stripcover” tot de mogelijkheden behoren met minimaal agrarisch verlies. Een meter meer ruimte langs sloten en afrasteringen, kan naast botanische betekenis (ANONIEM 1981) enige aanvullende dekking en voedsel voor de korren opleveren.

Voor de kleinere terreinen waar dit niet meer lukt, kunnen we ons afvragen of het gezien de vele inspanningen voor

het behoud van alleen al de heidecomponent, nog aanbeveling verdient om in al deze gevallen zo'n toch gespleten „half-cultuurterrein” te handhaven.

Voor de grotere terreinen (bijvoorbeeld groter dan 500 ha) bestaan er misschien mogelijkheden om het verlies van de landbouwgronden gedeeltelijk aan te vullen. Dit kan gebeuren door het scheppen van nieuwe landbouwkundig beheerde terreintjes op diverse plaatsen in het heideterrein. De ligging ten aanzien van de waterloop moet goed onderzocht worden, omdat een geringe mestgift (liefst stalmest) onvermijdelijk is. De aaneengesloten rechthoekige percelen, die niet te groot mogen zijn, kunnen per perceel een verschillend beheer hebben. Het belangrijkste deel moet beheerd worden als grasland, waarbij laat maaien (niet voor juli) met eventueel nabewerking of/een matige begrazing door rundvee de voorkeur verdient. Daarnaast kan een deel beheerd worden als akker met bijvoorbeeld een drieslagstelsel van winterrogge, aardappels, braakliggen, uiteraard zonder bespuitingen.

In een poging om de korren meer te bieden dan alleen dekking kunnen we verder proberen in de structuur van het heideterrein zelf wat meer variatie te brengen naast handhaving of herstel van een zo hoog mogelijke grondwaterstand. Het veel gepropageerde en ook uitgevoerde beheer, voornamelijk gericht op handhaving van de Struikhei

als sterk overheersende soort, onder meer door middel van een straf maai- en brandbeleid met bepaalde omlooptijd, dikwijls aangevuld met begrazing door Schapen, is hiervoor minder geschikt. Beter lijkt het om in bepaalde delen van het terrein niets te doen en om in een ander deel een zeer kleinschalig brand-, maai- en het liefst plagbeheer door te voeren. Deze bewerkingen mogen geen grotere oppervlakten beslaan dan 20 bij 30 meter. Waar een sterke neiging tot dichtgroeien met berk of Grove den bestaat, kan gestreefd worden naar een zogenaamde open boomhei of kan een bepaald kapbeleid gevoerd worden, waarbij jaarlijks kleine delen, bijvoorbeeld van 40 bij 60 m worden opgehaakt. Ook kan overwogen worden om enige percelen in te rasteren en te begrazen met pony's of rundvee. De sterk bepalende menselijke factor moet hierin steeds zoveel mogelijk continu en van dezelfde aard zijn. Zo'n beheer zal in augustus misschien geen geweldige paarsbloeiende struikheivlakten meer opleveren, maar wel een rijker functionerend systeem met mogelijk weer een belangrijke zoölogische component, waarvan de Korhoenders een aspectbepalende soort kunnen vormen.

Freek Niewold is verbonden aan het Rijksinstituut voor Natuurbeheer, vestiging Arnhem, Kemperbergerweg 67, Arnhem, Nederland.

7. Literatuur

- ANONIEM, 1981. De betekenis en het behoud van sloten. Bosbouwvoorlichting 20, 3: 34-39.
- BRÜLL, H., 1971. Studien am Birkwild im Beobachtungsrevier „Dellstedter Birkwildmoor” über 16 Jahre, 1954-1969. Zeitschrift für Jagdwissenschaft 17: 53-59.
- EYGENRAAM, J.A., 1965. Ecologie van het korhoen. ITBON med. nr. 66. 25 pp.
- LOVEL, T.W. (Ed.), 1979. Woodland Grouse Symposium 1978. World Pheasant Association, Daws Hall, Lamarsh, Bures, Suffolk, U.K., 180 pp.
- MEEUS, H., 1980. Het korhoen, bedreigde soort in de Turnhoutse Kempen? Wielewaal 46: 176-182.
- RUWET, J.C. & S. FONTAINE, 1979. Inventaire des arènes de parade et dénombrement des Tétrás Lyres sur le plateau des Hautes-Fagnes de Belgique. Comm. 6. section 2: Ornithologie: 101-136.
- SCHMID, G. & U. GLÄNZER (Ed.), 1980. Birkhuhn Symposium. Beihefte zu den Veröffentlichungen für Naturschutz und Landschaftspflege in Baden-Württemberg 16, Karlsruhe. 202 pp.
- UYTHOVEN, I., 1971. De korhoenderstand 1971. Ned. Jager 76, 23: 818-819.
- VOS, G. DE & J.P. KRUYT, 1976. Korhoen. In: Vogels van Friesland, deel 1: 366-378. De Tille-Leeuwarden.
- WEYLAND, W.A., 1978. Korhoenders en Terreinbeheer. Mens en Vogel 16, 1: 31-34.